

RELĂȚIILE BISERICII REFORMATE ARDELENE CU BISERICILE ROMÂNEȘTI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XVIII

DIE BEZIEHUNGEN DER REFORMIERTEN KIRCHE AUS SIEBENBÜRGEN MIT DEN RUMÄNISCHEN KIRCHEN IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 18. JAHRHUNDERTS

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Vorlesung, die in der Form eines Arbeitsplans vorgestellt wird, bearbeitet einige Aspekte der Beziehungen der Reformierten Kirche aus Siebenbürgen zu den rumänischen Kirchen, in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, gekennzeichnet durch die Bemühungen des Höchstens Konsistoriums und der Generalsynode (neu organisiert nach dem Aufstand der Kurutzen aus 1709), betreffend den Schutz der rumänischen Priester und Gemeinden die sich mit der Calvinischen Kirche in Union erklärt haben. Der Verfasser bringt mehrere Urkundenbeweise wie die aus Dezember 1744, welche die Verlängerung der Beziehungen der rumänischen Gemeinden mit den Kalviner prüft. Es werden auch die Beziehungen des unierten Bischofs Atanasie Anghel mit den Behörden der Calvinischen Kirche nicht ausgeschlossen, Beziehungen aus der Gegend der Abendlandischen Gebirge oder im Hatzag Gebiet.

În prealabil trebuie să afirm că rândurile următoare nu vor forma un studiu, ci sunt simple notițe, nu totdeauna coerente, care indică mai mult necesitatea unor cercetări mai minuțioase, decât să exploateze pe deplin tema. Pe lângă prezentarea relațiilor între biserici, parcurg și datele referitoare la persistarea comunităților calvine românești.

Forurile superioare ale Bisericii Reformate ardelene, Consistoriul Suprem și Sinodul general, reorganizate la sfârșitul răscoalei curuților din 1709, au continuat activitatea lor de ocrotire a preoților și comunităților românești care s-au declarat unite în continuare cu Biserica calvină. Aceste acțiuni, ale căror urme se sting în deceniul al treilea al secolului XVIII, au fost prezentate în comunicările mele anterioare, în care am afirmat că, după 1730, problema parohiilor românești nu mai apare în scrierile forurilor superioare ale Bisericii reformate.

Recent însă, au ieșit la iveală informații care sugerează o dăinuire mai lungă a comunităților românești calvine. În ședința din 6 decembrie 1744 a Consistoriului Suprem, ținută la Sibiu, Iosif Pogány, vicecomitele de Zarand a ridicat problema bisericilor calvine din ținutul Crișului Alb („a Keresbe”) care duc lipsa pastorilor cunoscători ai limbii române, cerând numirea unor pastori care știu bine românește. Consistoriul a hotărât să se adreseze superintendentului care la rândul său să caute în colegii tineri capabili „in hanc necessitatem”¹. Copia scrisorii Consistoriului adresate superintendentului, datată în aceeași zi, ne informează mai amănunțit despre aria geografică a comunităților în cauză: „Câteva parohii reformate românești din comitatele Hunedoara și Zarand au o foamete și sete spirituală din cauza rarității și a numărului redus al pastorilor versați în limba română și am fost căutați de câțiva frați care au posesiuni acolo să rezolvăm această necesitate spirituală. Prin urmare, negăsind altă cale de consolare pentru acestea, rugăm respectuos pe d-l superintendent să dispună celor trei colegii ca să pregătească pentru aceea necesitate niște tineri cu comportament bun care să devină capabili de a propovădui printre ei cuvântul Domnului”². Din păcate, protocoalele protopopiatului reformat Hunedoara-

¹ Arhiva Eparhiei Reformate din Ardeal, fond *Consistoriul Suprem*, nr. 97/1744, *Sessionis protocollum*, p. 148: „Pogány József uram proponáln, hogy a Keresbe feles Oláh Ecclesiák pap nélkül szükségködvén, provideálni szükséges volna jól Oláhul tudó papokról. Resolutio: Írni kell Püspök uramnak, tegyen dispositiot a Collegiumokba, hogy egynehány jóra menendő ifjakat készítsenek in hanc necessitatem”.

² *Ibidem*, *Protocollum expeditionis*, p. 200-201: „Nemes Hunyad és Zaránd vármegyei néhány Oláh Reformatus Ecclesiák az Oláh nyelvbe fundatus Papoknak szüksége és ritkasága miatt lelki éhséget és szomjúságot szenvedvén,

Zarand lipsesc din această perioadă, de aceea nu putem stabili în care sate au existat și în acest timp comunități calvine reformat. De altfel, nu dispunem de alte date referitoare la aceste comunități.

Desigur, elita reformată era conștientă de importanța schimbărilor provocate în societatea ardeleană de unirea bisericească, de formarea Bisericii Greco-Catolice, dar acestea fiind de natură juridică și socială, statusul reformat, Biserica calvină ca entitate politică nu era implicată în problemele unirii. Și-a asumat însă în continuare răspunderea față de comunitățile calvine și ca semn al acestei răspunderi s-a menținut și în prima parte a secolului XVIII titulatura tradițională a superintendentului ardelean, în 1730 episcopul Bonyhai folosind titulatura binecunoscută din secolul anterior: „Nos Georgius Bonyhai, ecclesiarum ungaricarum in Transylvania Helveticam Confessionem amplectentium ac quarundam saxonicarum et valachicarum episcopus, Johannes Pelsőczy, Franciscus Hunyadi caeterique seniores certarum dioecesium [...]”³.

În localitățile hunedorene cu populație mixtă unde o parte a micii nobilimi a întreținut o parohie reformată iar ceilalți locuitori (nobili și iobagi) erau greco-catolici, pastorii calvini care foloseau și limba română în predici au reușit să atragă prozeliți și în secolul al XVIII-lea. Pastorul cronicar din Chitid, Ioan Sólyom de Felsőtorja, notând evenimentele din trecutul parohiei calvine înființate în 1732, arată că cel de-al doilea pastor al comunității, Martin Kozma, și-a ocupat postul în 1740 și „[...] prin virtuțile sale frumoase preoțești a câștigat recunoștința atât enoriașilor săi cât și a nobililor și țăranilor români din Chitid care la acea vreme erau de religie greacă, fiind foarte stimat de toți, prin urmare câțiva dintre nobili au trecut la religia reformată. S-a întâmplat că acest preot cu ocazia unui Paști în curtea nobilului Francisc Bobik a predicat în limba română, a cântat Passio și cântecele de sărbătoare traduse în limba română”. Printre convertiți amintește pe cei doi fii ai lui Daniel Bugyul, Andrei și Ioan, care „au ținut legea greacă” și au trecut la calvini sub păstoria lui Kozma⁴. Tot din relatările lui Sólyom aflăm că în 1753 pastorul Iosif Farkas, ca membru al protopopiatului reformat Hunedoara-Zarand, „[...] a locuit la Băiești și a prestat servicii preoțești în tot ținutul Hațegului când parohiile de acolo n-aveau pastori. În vremea lui, mulți nobili din ținutul Hațegului s-au convertit la religia reformată”. În 1758, Iosif Farkas a slujit la înmormântarea lui Ioan Ponori împreună cu pastorul din Galați Ștefan Ventz⁵. De altfel, la Băiești sunt amintiți nobili români reformați și în anul 1766⁶.

Printre familiile de nobili mici din Hațeg căsătoriile mixte între calvini și cei de „legea greacă” nu erau o raritate și cu asemenea ocazii și convertirile erau dese. Pe la mijlocul secolului, soția lui Beniamin Henter din Chitid, Elisabeta Hertza, de religie „greacă”, urmând religia soțului, a trecut la calvini, dar ca văduvă a rămas gravidă și vrând să scape de penitența prescrisă de biserica calvină, s-a întors în sânul Bisericii orientale⁷. Sursele atestă că pentru pastorii calvini Biserica „greacă” a însemnat de fapt Biserica Greco-Catolică. În toamna anului 1757, protopopiatul reformat Hunedoara-Zarand a înaintat o plângere Consistoriului Suprem Reformat în care a pus în discuție căsătoriile mixte ale lui Ladislau Somlyai din Deva și Ștefan Decsi din Hunedoara. Ambii calvini, căsătoriile lor cu fete de religie „greacă” („cum conjugibus sacra graecanica professis”) au fost celebrate de preoți greco-catolici, în ciuda protestelor pastorilor calvini. Consistoriul Suprem s-a adresat episcopului greco-catolic Petru Pavel Aaron, al cărui răspuns a

requiráltattunk ottan bíró némely kedves Atyánkfiatól, hogy azoknak lelki szükségéről tennénk. Mellyeknek vizsgálatására egyéb módot nem találhatván, illendő respectussal kérjük tiszteletes Püspök uramat, ne sajnállyon mind az három nemes Collegiumokban olyan rendelést tenni, hogy azon szükségre bizonyos jóra menendő subjectumok készítettessenek, kik jövőendőben az Isten beszédének közöttök való hirdetésére alkalmasak légyenek.”

³ Magyar Országos Levéltár, Budapest, fond R 302, nr. 15/21 iunie 1730, diploma de hirotonisire a pastorului Matia Madocsai.

⁴ Arhiva parohiei reformat din Chitid, *Diarium ecclesiae reformatae Kitid*, 1791, p. 1-2, 36-37.

⁵ *Ibidem*, p. 9-10, 90-91.

⁶ Adrian A. Rusu, *Cititori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 169.

⁷ *Diarium [...]*, p. 35.

precizat că după informațiile sale bărbații în cauză sunt de religie catolică, prin urmare oficierea căsătoriilor a fost pe deplin legală⁸.

În ceea ce privește relațiile Bisericii Reformate maghiare cu Biserica Greco-Catolică recent instituționalizată, episcopul Atanasie Anghel s-a adresat de două ori oficialităților bisericii calvine în 1711. Scrisorile lui, care vor fi publicate de Ana Dumitran, ating probleme actuale foarte des discutate, plata taxelor bisericești și construirea bisericilor. Referitor la dijme și la diferite obligații de muncă, parohiile reformatate revendicau acestea și de la credincioșii români, socotind că plata dijmei e legată de sesi, indiferent de apartenența religioasă a celor care cultivau sesiile. În schimb, episcopul Atanasie, adresându-se pastorului din Turdaș, afirmă că „valachos meae religionis” nu sunt sub jurisdicția pastorului reformat și nu vor presta munci. Scrisoarea a fost anexată la plângerea pastorilor reformați din Orăștie adresată Consistoriului Suprem în care arătau că pe teritoriul capitlului toți românii au refuzat plata dijmei⁹. A doua scrisoare atrage atenția primarului din Orosfaia să nu împiedice construirea bisericii românești din localitate¹⁰. Protocoalele Consistoriului Suprem Reformat sunt destul de lapidare în această perioadă, nu au fost consemnate nici rezoluțiile privitoare la problemele ridicate de episcopul Atanasie.

Urmașii lui, Ioan Pataki și Inochentie Micu-Klein, n-aveau legături cu Consistoriul Suprem al calvinilor, numele lor nu apare deloc în indicele fondului acestuia.

Dacă pe plan superior legăturile interconfesionale erau aproape inexistente, pe plan local legăturile au rămas intensive, ceea ce e și firesc în localitățile mixte din punct de vedere confesional. Folosința comună a lăcașurilor de cult în ținutul Hațegului, cunoscută ca o tradiție seculară, a dăinuit și la mijlocul secolului al XVIII-lea¹¹. Episcopul Petru Pavel Aaron, efectuând în februarie 1759 o vizitațiune canonică în ținutul Hațegului, a încercat să rezolve cu forța această situație „nefirească”. La Clopotiva a interzis folosirea comună a lăcașului de cult, iar la îndemnul său de a curăța biserica de însemnele „eretice”, clerul însoțitor a aruncat afară amvonul, masa domnului și scaunele enoriașilor calvini și a pus lacăt pe ușa bisericii. La fel a procedat și la Galați, unde nobilimea locală calvină a protestat vehement și s-a iscat o încăierare în biserică soldată cu rănirea câtorva preoți. La Sălașul de Sus, aflând că una dintre cele două biserici e folosită alternativ de calvini și de greco-catolici, episcopul Aaron a afirmat că obiectele „eretice” din biserica respectivă sunt scandaloase, popii și diaconii au distrus scaunul pastorului, dar în urma protestării calvinilor acțiunea s-a sistat. Nobilimea calvină desigur a înaintat o plângere Consistoriului Suprem Reformat, argumentând în favoarea menținerii situației anterioare, deoarece bisericile în cauză au fost ridicate de nobilimea și iobăgimea locală, folosirea lor comună timp de secole s-a realizat fără nici un impediment, calvinii și „cei de rit grec trăind într-o frumoasă unire”¹². Plângerile au ajuns până la Guberniu și de acolo la Curtea din Viena, iar rezoluția împărătesei Maria Tereza cu scopul menținerii păcii a prescris separarea cu un zid a bisericilor folosite în comun, dacă această soluție ar fi imposibilă din punct de vedere arhitectonic, una dintre comunități să construiască un nou lăcaș de cult. Astfel s-a ridicat biserica greco-catolică nouă la Galați pe la 1765¹³, în alte localități s-a menținut folosirea comună a bisericilor. Se pare că conviețuirea cotidiană multiseclară a format niște tradiții trainice care a trecut peste granițele confesionale, prescripțiile dogmatice fiind și așa mai departe de lumea satelor hațegane.

Pe plan cultural, colaborarea episcopului Aaron cu Biserica calvină s-a dovedit a fi fructuoasă; la dezvoltarea tipografiei instaurate la Blaj în 1755 a contribuit activ tipograful colegiului reformat din Cluj, Ștefan Páldi Székely. La comanda episcopului, Páldi a turnat

⁸ Arhiva Eparhiei Reformate din Ardeal, fond *Consistoriul Suprem*, nr. 4/1758.

⁹ *Ibidem*, nr. 29/1711.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 84/1711.

¹¹ A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 190.

¹² Arhiva Eparhiei Reformate din Ardeal, fond *Consistoriul Suprem*, nr. 2/1759. Masterandul Ősz Sándor Előd, căruia îi mulțumesc pentru aceste date, va prelucra detaliile acestei vizite canonice. Cf. Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 208-209.

¹³ A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 211; Petrus Bod, *Brevi Valachorum [...] historia*, în Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania*, Alba Iulia, 2000, p. 415-417.

caractere chirilice noi în matricele blăjene, apoi, cu acordul superiorilor săi, în 1756 a confecționat mai multe seturi de caractere de plumb latine folosind matricele elegante ale lui Nicolae Misztótfalusi Kis. Cărțile imprimate cu caractere latine la Blaj după 1757 dovedesc că Páldi, din moștenirea de litere a artistului Nicolae Kis, a împărțit și atelierul Bisericii Greco-Catolice¹⁴.

SIPOS GÁBOR

¹⁴ Jakó Zsigmond, *Începuturile tipografiei de la Blaj*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 496-500.